

Д. В. Колодчин

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-0820-4409

ДЕТЕРМІНАНТИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті основні причини та умови пенітенціарної злочинності в умовах воєнного стану в Україні.

Вивчення детермінант вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи має свої окремі інституціональні особливості, до яких варто віднести:

– відсутність з боку персоналу місць несвободи належного нагляду за виконання засудженими встановленого порядку відбування покарання; вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи;

– невиконання задач щодо протидії потраплянню в місця несвободи заборонених предметів;

– неналежна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи;

– неналежна поведінка щодо засуджених зі сторони адміністрації місць несвободи.

Ключові слова: детермінанти злочинності, причини та умови злочинності, пенітенціарна злочинність, злочинність у пенітенціарній сфері, запобігання.

Постановка проблеми. Нажаль, ізоляція засудженого від суспільства, справедливим твердженням не являється єдиною причиною вчинення ним кримінальних правопорушень в місцях несвободи. Тут, за словами О. М. Джужи «діють дві групи факторів: ті, які породжують злочинність взагалі, тобто ті соціальні та психологічні фактори особистісного характеру, які призводять до вчинення кримінального правопорушення у будь-якому середовищі життєдіяльності суспільства; і ті, що являють собою умови життя в місцях несвободи та містять у собі специфіку цього життя» [1, с. 313-315].

Ізоляція засуджених, як сутність покарань, пов'язаних з позбавленням волі, тягне за собою низку криміногенних соціальних наслідків, які з одного боку уповільнюють і навіть погіршують соціально-психологічну позитивну адаптацію засуджених до умов місць несвободи, а з іншого, навпаки, позбавляють засудженого можливості (або такі можливості істотно обмежені) підвищити рівень своєї освіти та професійної кваліфікації [2, с. 113],

У зв'язку з чим, однією з невирішених проблем сьогодні залишається виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України, а особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-методологічним підґрунтям вивчення детермінантів злочинності в місцях несвободи ДКВС України є праці таких українських учених, як: А. В. Беца, І. Г. Богатирьов, В. А. Бадира, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, І. В. Іваньков, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, О. М. Кревсун, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. М. Кревсун, Я. О. Ліховіцький, С. В. Лучко, Л. І. Олефір М. С. Пузирьов, С. Я. Фаренюк, С. І. Халимон, С. В. Царюк, О. О. Шкута, О. В. Щербина, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є причин та умов пенітенціарної злочинності в Умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення детермінант вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи має свої окремі

інституціональні особливості, до яких варто віднести:

1.) *Відсутність з боку персоналу місць несвободи належного нагляду за виконання засудженими встановленого порядку відбування покарання.*

За результатами нашого дослідження встановлено, що особливий контроль, у своїй переважній більшості випадків, являється вкрай необхідним не за всіма засудженими, а за так званою їх елітною, оскільки саме вона характеризується найбільшою криміногенною зараженістю та яскраво вираженою девіантною поведінкою в місцях несвободи.

Отже, вчинення засудженими у місцях несвободи нового кримінального правопорушення виступає, як правило, засобом вирішення конфліктної ситуації, що складається між окремими засудженими, а інколи і адміністрацією установи виконання поєпрпнь. Породити її, за твердженням І.Г. Богатирьова можуть особисті «неприятні відносини, що виникають на ґрунті ненависті, ревнощів, заздрості, помсти тощо. Конфлікти виникають і через те, що засудженому може не подобатися зовнішність, манери, звички іншого засудженого» [2, с. 107-108].

У зв'язку з чим основними причинами до кримінально-протиправної поведінки в місцях несвободи являються:

- відмова засуджених з нищою ієрархічною належністю виконувати вимоги лідерів злочинних угруповань;

- «стукатство» - надання інформації адміністрації або органам правосуддя, у тому числі допомоги в припиненні чи розслідуванні кримінальних правопорушень;

- крадіжка особистих речей засудженого;

- несвоєчасна виплата боргу;

- сексуальне насильство;

- порушення заборони на спілкування з «опущеними» (засудженими які стали об'єктом сексуального насильства) тощо.

І це лише невеликий перелік приводів до агресивної поведінки одних засуджених в місцях несвободи по відношенню до інших, у зв'язку з чим будь-яка агресивна дія особи, чи його діяльність, що не відповідає правилам поведінки і неформальним традиціям «зони» можуть призвести до вчинення засудженим у місцях несвободи кримінального правопорушення.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що ізоляція особи від суспільства та перебування засуджених у замкнутому соці-

альному середовищі, пов'язані з відбування покарання у виді позбавлення волі, обмеження в задоволенні потреб, через тотальну регламентацію в місцях несвободи режимних обмежень, сприяють розвитку у засуджених особливості психологічної схильності до насильства.

Низька культура спілкування в пенітенціарному соціумі і як результат часті конфліктні ситуації нерідко викликають, очікування зі сторони інших засуджених агресії та страх бути побитим чи «опущеним», призводить не лише до психічних переживань, а й формує у особи агресивну установку по відношенню до інших, готовність у будь-який момент чинити опір, навіть за відсутності реальної загрози.

Саме тому основу система суспільних відносин в місцях несвободи складають неформальні норми поведінки, засновані на кримінальних традиціях. У зв'язку з чим при певних обставинах засуджений просто не може вчинити по іншому. Він завжди змушений жорстко реагувати чи не на кожен факт посягання у будь-якій формі на його честь та гідність, що надає йому можливість не лише зберігати неформальний статус, а в деяких випадках за допомогою, як правило, вчинення насильницького кримінального правопорушення, підвищувати свій авторитет.

Підсумовуючи викладене варто погодитись з твердженням І.Г. Богатирьова, відносно того, що місця несвободи до сьогодні залишилися головними носіями та осередками тих антигромадських правил і норм, які зазвичай іменують кримінально-протиправними. А тому невиконання засудженими розпорядку дня, дотримання неформальних традицій, безконтрольне пересування засуджених по території установи виконання покарань, участь в азартних іграх, вживання спиртних напоїв та наркотиків свідчить про неналежний контроль та нагляд за засудженими з боку персоналу місць несвободи [2, с. 113].

2.) *Вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи.*

Вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи в певній мірі відображено в самому понятті «кримінальна судкультура», тому у варто з'ясувати зв'язок понять культура зі злочинності.

Вітчизняний вчений О.Г. Крикушенко кримінальну субкультуру розглядає як «сукупність духовних та матеріальних цінностей, що регламентують життєдіяльність осіб, об'єднаних у кримінальні групи, які створюються спонтанно

в місцях несвободи» [3, с. 118]. При цьому А. В. Баляба, Е. В. Віленська, Е. А. Дідоренко, Б. Г. Розовський зауважують, що «кримінальна субкультура – це форма свідомості засуджених, що формується не тільки в результаті миттєвої дійсності, але й накопиченого життєвого досвіду багатьох поколінь» [4, с. 102].

Найбільш прийнятним і таким що максимально відображає суть досліджуваного нами поняття ми вважаємо дефініцію запропоновану авторським колективом навчального посібника «Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань» підготовленого авторським колективом О.М. Джужі, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.. Під поняттям «кримінальна субкультура» поіменовані вчені розуміють «особливу сферу життєдіяльності особи в умовах ізоляції від суспільства, яка виражається в кримінальній ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установках і потребах, міфології та смаках, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті» [5, с. 32].

Проведений аналіз впливу кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи, дає можливість стверджувати, що пенітенціарна субкультура у кримінально-виконавчій системі України – це не випадок, а скоріше закономірна тенденція, яка формувалася в місцях несвободи десятиліттями. Причин цього можна назвати кілька.

По-перше, відсутність у звітах про роботу установ виконання покарань наявності субкультури серед засуджених. Що являється досить закономірним, адже навіть Міністерству юстиції України показувати у звітності, що у її кримінально-виконавчій системі є субкультура, яка не лише формує рецидивну злочинність у місцях несвободи, а й підриває авторитет усього українського правосуддя.

По-друге, перед адміністрацією місць несвободи стояли більш відповідальні завдання, а ніж протидіяти субкультурі. Це насамперед перевиховання засуджених та підготовка їх до звільнення.

По-третє, оперативні підрозділи установ виконання покарань використовували субкультуру у своїх оперативно-профілактичних заходах, які іноді призводили до небажаних наслідків, якщо засуджені з негативною спрямованістю не йшли на співпрацю з адміністрацією місць несвободи. [6, с. 178].

Насправді, пенітенціарна субкультура завдала і продовжує завдавати великої шкоди

лібералізації кримінально-виконавчої системи України, і пов'язано це з тим, що вона сприяє розвитку серед засуджених міжгрупової ворожості, формуванню негативного ставлення засуджених до персоналу кримінально-виконавчої системи. На її ґрунті і сьогодні в установах виконання покарань виникають конфлікти та насильницькі дії між окремими засудженими та їх групами. Негативно впливає вона і на соціально-психологічний стан та поведінку засуджених під час відбуття ними покарання у місцях несвободи. Все вищевикладене підтверджує вірність обраної нами наукової гіпотези про те, що пенітенціарна субкультура у місцях несвободи України негативно впливає на лібералізацію кримінально – виконавчої системи України та водночас показує необхідність її вирішення у правовому полі [6, с. 179].

Про що окремо свідчать і результати дослідження конфліктної активності засуджених, скоєння ними нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи, проведені вітчизняними вченими за останні десять років [6, с. 178].

Важливо зауважити, що вплив пенітенціарної субкультури на лібералізацію кримінально-виконавчої системи України в сучасних умовах її реформування та трансформації в пенітенціарну систему пов'язаний з одного боку із недостатнім фінансуванням кримінально-виконавчої системи, а з іншого прийняттям засудженим пенітенціарної субкультури, його пристосуванням до умов життя в місцях несвободи, де роками закладалися звичаї і традиції кримінально протиправного середовища [6, с. 182].

Як бачимо теорія і практика впливу кримінальної субкультури на злочинність в місцях несвободи ґрунтується на двох базових гіпотезах. Перша, охарактеризована вище, і пов'язана з певною системою гуманізації кримінально-виконавчої системи України на стадії її трансформації в пенітенціарну систему України про що свідчить той факт, що кожне реформування системи породжує зміни в діяльності місць несвободи, і охоплює воно всі сторони життя, як засуджених так і персоналу, що його обслуговує [6, с. 178].

І друга, що передбачає визначення факторів пенітенціарної субкультури, які впливають на психологічний стан засудженого в місцях несвободи: протиправна поведінка засудженого під час відбуття ним покарання за вчинене не кримінальне правопорушення; відмова від виконання рішень адміністрації та персоналу місць

несвободи; суїцид серед засуджених та персоналу місць несвободи; вчинення засудженими та персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень; жаргонна лексика, кримінальні татування, кримінальний фольклор, вживання спиртних напоїв, тощо.

Як показало наше дослідження, Міністерство юстиції України фактично не відображає вплив пенітенціарної субкультури на життя засуджених у місцях несвободи у звітах, інформаційних бюлетенях, а тому визначити їх кількість та якість дуже складно. Ми таку інформацію отримуємо або під час опитувань персоналу кримінально-виконавчої системи або у розмовах з оперативними працівниками під час їхнього підвищення кваліфікації у навчальних закладах Міністерства юстиції України [6, с. 185].

Вплив кримінальної субкультури в місцях несвободи пов'язаний з відносинами виконання/відбування покарання, які на думку вітчизняних вчених ґрунтуються на єдності та диференціації двох суб'єктів – адміністрації і засуджених. Ознака єдності впливає з перебування цих осіб в єдиній установі з її чітко визначеними межами й відповідними статутними (внутрішніми) правилами. Ознака диференціації чітко впливає з відносин підпорядкування (субординаційна вертикаль), ґрунтуються на нерівності правових статусів, що часто зумовлює виникнення певних внутрішніх конфліктів, які підживлюють у місцях несвободи кримінальну субкультуру. [7, с 452].

3.) Невиконання задач щодо протидії потраплянню в місця несвободи заборонених предметів.

Потрапляння в місця несвободи заборонених предметів в діяльності ДКВС Міністерства юстиції України сьогодні залишається найбільшою невирішеною проблемою. Адже усі спроби протидії надходженням в місця несвободи заборонених предметів в різні періоди функціонування пенітенціарної системи ніколи не давали ефективного результату, чому звичайно сприяє у першу чергу людський фактор.

Незважаючи на умови воєнного стану, нажалі дана статистика не лише погіршилась, а і набула не аби якої суспільної небезпечності. Так, станом на 01.12.2023 року завдяки належній взаємодії між оперативними працівниками Національної поліції та установ ДКВС розкрито 3654 злочини, в ході розкриття яких вилучено 26 одиниць зброї, більше 1,3 тис. набоїв та 1,4 кг вибухівки. Канали їх надходження у більшості випадків персоналом не встановлюються, і пра-

воохоронні органи мають надавати належну правову оцінку таким діям.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що серед заборонених предметів, які щоденно потрапляють у місця несвободи основне місце займають: грошові кошти; мобільні телефони; спиртні напої; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори; колючо-ріжучі предмети та самогон або брагу як правило в місцях несвободи виготовляються засудженими самостійно.

Причини потрапляння у місця несвободи заборонених предметів є різними, і в першу чергу залежать не лише від неефективності роботи персоналу місць несвободи ДКВС України щодо перекриття каналів надходження заборонених предметів, а за часту від умисних кримінально-протиправних дій персоналу органів і установ виконання покарань спрямованих на незаконне отримання прибутку.

4.) Неналежна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

На формування криміногенної мотивації та її проявів у поведінці засуджених у місцях несвободи істотно впливають недоліки організаційно-управлінського характеру керівного складу місць несвободи, на які покладено безпосереднє запобігання вчиненню засудженими і персоналом пенітенціарних установ кримінальних правопорушень. Серед них слід виділити такі: послаблення контролю за проведенням профілактичних заходів щодо схильних до вчинення кримінальних правопорушень осіб; несвоєчасне прийняття рішення щодо притягнення до відповідальності винних у вчиненні у місцях несвободи кримінальних правопорушень, у тому числі пенітенціарного персоналу; відсутність програм прогнозування і планування запобігання вчиненню у місцях несвободи кримінальних правопорушень тощо. [2, с. 77].

Вченими неодноразово доведено, що взаємодія притаманна будь-якій системі групової діяльності людей, але лише у соціально керованих системах вона має осмислений, цілеспрямований характер [2, с. 108].

Взаємодія відповідних підрозділів та служб місць несвободи з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи досі залишається актуальною проблемою, що суттєво впливає на функ-

ціонування всієї кримінально-виконавчої системи, у зв'язку з чим будь-яке вдосконалення ефективності діяльності соціальних систем об'єктивно пов'язане з необхідністю покращення координації функціонування їхніх структурних елементів, організації взаємодії між ними. Що за твердженням І.Г. Богатирьова особливо важливо в період реформування пенітенціарної системи України.

5.) Неналежна поведінка щодо засуджених зі сторони адміністрації місць несвободи.

Переважає більшість засуджених в місцях несвободи сприймають адміністрацію установи виконання покарань та пенітенціарний персонал негативно, вбачаючи в них силу, покликану придушувати й підпорядковувати їх своїй волі, оскільки вона здійснює державний примус щодо засуджених [2, с. 108]. У зв'язку з чим законні повноваження адміністрація установи виконання покарань нерідко доповнює протиправними, а інколи й злочинними, результатом чого є перевищення влади або службових повноважень працівниками установ виконання покарань ДКВС України.

З метою забезпечення покори засуджених та належного виконання ними встановленого порядку відбування покарання, адміністрацією місць несвободи нерідко застосовується не лише нецензурна лайка щодо засуджених, а і їх цькування. Непоодинокі випадки підбурювання одних засуджених до заповідання фізичної шкоди іншим засудженим.

Нажаль за останні роки вкрай нерідким явищем являються масові непокори засуджених, що вкотре підтверджує нашу гіпотезу про те, що оперативна обстановка в місцях несвободи є досить напруженою.

Найбільшу суспільну небезпечність, на думку вітчизняного вченого І.Г. Богатирьова, воно викликає тим, що супроводжується нападом засуджених на особовий склад варти. Такі дії засуджених, за словами поіменованого вченого, спрямовані на усунення перешкод при реалізації кримінально-протиправного задуму, часто супроводжуються заволодінням зброєю, з метою здійснення збройного опору при затриманні, або для вчинення нових кримінальних правопорушень [8, с. 27].

Серед основних причин вчинення втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, за слушної позиції поіменованого вище вченого являються:

– «вплив на злочинність у місцях несвободи організованих злочинних груп, які пере-

бувають за межами установ виконання покарань;

– наявність серйозних недоліків і протиріч у діяльності адміністрації установи виконання покарань, що позитивно впливає на криміногенну мотивацію засуджених і спонукає їх до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень;

– невідповідність чинному законодавству умов відбування покарання;

– наявність недозволених зв'язків засуджених із персоналом;

– застосування з боку персоналу місць несвободи до засуджених різних видів тортур та катувань;

– відсутність в адміністрації установ виконання покарань науково обґрунтованих прикладних розробок, науково-практичних рекомендацій, навчальної та методичної літератури щодо запобігання злочинності в місцях несвободи» [2, с. 43-44].

У зв'язку з чим одна із стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року «спрямована на формування та впровадження ефективних інноваційних підходів у сфері забезпечення правопорядку та безпеки в пенітенціарній системі, зменшення кількості правопорушень та надзвичайних ситуацій, зміну взаємовідносин між персоналом органів і установ пенітенціарної системи та засудженими на засадах взаємоповаги і законності [9].

Висновки. Як бачимо вивчення детермінант вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи має свої окремі інституціональні особливості, до яких варто віднести: відсутність з боку персоналу місць несвободи належного нагляду за виконання засудженими встановленого порядку відбування покарання; вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи; невиконання задач щодо протидії потраплянню в місця несвободи заборонених предметів; неналежна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи; неналежна поведінка щодо засуджених зі сторони адміністрації місць несвободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. Київ, 2011. 647 с.

2. Пенітенціарна кримінологія : підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 464 с.
3. Крикушенко О.Г. Трансформація поглядів на профес виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної Асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 114–124.
4. Шкуратенко О. В. Сучасні інтерпретації поняття кримінальної субкультури / О. В. Шкуратенко // *Юридичний вісник*. – № 4 (25), 2012. – С. 138-142.
5. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навч. посіб. Київ, 2015. 146 с.
6. Kolodchyn, D., Mykhalik, O., Bohatyrova, O., Merkulova, V., & Laptinova, O. (2023). Theory and practice of influence caused by the criminal subculture on crime in the penitentiary sphere: Teoría y práctica de la influencia que provoca la subcultura delictiva sobre la delincuencia en el ámbito penitenciario. *Cuestiones Políticas*, 41(78), 178-187. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.12>
7. Khalymon, S. I., Bohatyrov, I. H., Puzyrov, M. S., Kolomiets, N. V., & Bohatyrov, A. I. (2023). Characteristic of a Female Recidivist: Qualitative Empirical Analysis (View from Ukraine). *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 67(5), 447–470. <https://doi.org/10.1177/0306624X211023919>
8. Богатирьов І.Г. Протидія кримінально-протиправним посяганням, що дезорганізують роботу пенітенціарних установ. *Протидія злочинності: теорія та практика* :зб. матер. VI Міжвуз. наук.-практ. конф. студ. (курсантів), аспір. та молод. уч. (м. Київ, 16 трав. 2014 р.). К. : Нац. акад. прокур. України, 2014. С. 27..
9. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 16.12.2022 № 1153-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

D. Kolodchyn. CONCEPTS OF CRIMINALITY CAUSES IN THE PENITENTIARY SPHERE OF FOREIGN COUNTRIES

The article identifies the main causes and conditions of penitentiary crime under martial law in Ukraine.

The study of the determinants of criminal offenses in places of detention has its own institutional features, which include

- *lack of proper supervision by the staff of places of detention over the implementation of the established procedure for serving sentences by convicts; influence of criminal subculture on the consciousness of convicts in places of detention;*
- *failure to fulfill the tasks of counteracting the entry of prohibited items into places of detention;*
- *improper organization of interaction between the relevant units and services of the SPS of Ukraine and operational officers of law enforcement agencies in carrying out measures to prevent criminal offenses in places of detention;*
- *inappropriate behavior towards convicts by the administration of places of detention.*

Key words: *determinants of crime, causes and conditions of crime, penitentiary crime, crime in the penitentiary sphere, prevention.*